

- аспірантів і студентів «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне майбутнє» (18-19 квіт. 2007 р.): у 2-х т. – Луцьк: Вежа, 2007. – Т. 1. – С. 33-35.
7. Гром В.М., Цибульський В.І., Ярошинський О.Б. Волинь у роки Української національної революції середини XVII ст. / В.М. Гром, В.І. Цибульський, О.Б. Ярошинський // Український історичний журнал. – К., 2007. – № 1. – С. 217-221.
  8. Історія Волині. З найдавніших часів до наших днів / А.Г. Михайлюк, И.В. Кичий, Н.Д. Пивницький и др. – Львів: Вища шк., 1988. – 238 с.
  9. Історія міст і сіл Української РСР. У 26 т. Волинська область. – К.: АН УРСР, 1970. – 745 с.
  10. Історія міст і сіл Української РСР. У 26 т. Ровенська область. – К.: АН УРСР, 1973. – 652 с.
  11. Історія українського війська. – Львів: вид. І. Тиктора, 1936. – 458 с.
  12. Крип'якевич І.П. Історія України / І.П. Крип'якевич. відп. ред. Ф.П. Шевченко, Б.З. Якимович. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.
  13. Митрополит Іларіон. Князь Константин Острозький і його культурна праця: іст. монографія / Іларіон Митрополит. – Вінніпег, 1992. – 216 с.
  14. Михайлишин О.Л. Палацово-паркові ансамблі Волині II – половини XVII–XIX ст. (еволюція, композиція, стилістика) / О.Л. Михайлишин // Українська культура: минуле, сучасне; шляхи розвитку: наук. зап. Рівн. держ. гуманітар. ун-ту. Вип.4. – Рівне: Діва, 1999. – С. 203-298.
  15. Петришин Н.П. До питання формування мережі міст України XIV–XIX ст. / Н.П. Петришин // Архітектурна спадщина України. – 1996. – Вип. 3. – Ч. 2. – С. 56-88.
  16. Подгороцький Лех. *SicZ Zarogoska* (Січ запорозька) / Лех Подгороцький. – Варшава: [б. в.], 1960. – 294 с.
  17. Реєстр 1581 року // Літературна Україна. – 1991. – 13 черв.
  18. Рисак О.О. Волинські культурні осередки (класифікація, специфіка, функціональні особливості) / О.О. Рисак // Матеріали I-III науково-красназничих конференцій «Острог на порозі 900-річчя». – Рівне: Спадщина. – 1992. – Ч. 2. – С. 21-22.
  19. Субтельний О. Історія України / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1992. – 509 с.
  20. Субтельний О. Історія України / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1992. – 509 с.
  21. Татарків В.Ю. Луцько-житомирська католицька єпархія на Волині. Конфесії, монастирі, костели / В.Ю. Татарків // Матеріали V науково-красназничої конференції «Острог на порозі 900-річчя». – Рівне, 1995. – С. 127-128.
  22. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко [2-ге вид., перероб. та розшир.]. – К.: Критика, 2005. – 584 с.
  23. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: (Волинь і Центральна Україна) / Н. М. Яковенко. – К.: Наук. думка, 1993. – 268 с.
  24. Ярошинський О.Б. Волинь в період національно-визвольної війни 1648-1657 р.р.: автореф. дис. на здобут. наук. ступеня кандид. іст. наук / О.Б. Ярошинський. – Харків, 2001. – 14 с.
  25. Bogudcka M., Samsonowicz H. *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej* / M. Bogucka, H. Samsonowicz. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź: Ossolineum, 1986. – 673 s.

УДК 070(09)(477.82) «XVIII – XIX»

І.В. Міляевич

ГАЗЕТА «ВОЛЫНЬ» (1882 – 1918 РР.): ІСТОРІЯ, МІСЦЕ У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ ВОЛИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Висвітлюється історія головного громадсько-політичного періодичного видання Волинської губернії кінця ХІХ - початку ХХ століття - газети «Волинь», аналізується її програма, зміст та функціональні особливості. визначається місце серед інших періодичних видань

Ключові слова: *періодичні видання, Волинь, історія, красназництво, кінець ХІХ – початок ХХ століття.*

The newspaper «Volyn» (1882 – 1918): history, place in the social life of Volyn province at the end of XIX – the beginning of XX century

The article deals with the history of principal social-political periodical press of Volyn province at the end of XIX – the beginning of XX century – newspaper «Volyn». Program, themes of publications and functional features are analyzed, place among others periodicals are determined.

Key words: *periodicals, Volyn, history, regional history, the end of XIX – the beginning of XX century.*

Изложена история главного общественно-политического издания Волынской губернии конца XIX – начала XX столетия – газеты «Волынь», анализируется её программа, содержание, функциональные особенности, определяется место среди других периодических изданий.

Ключевые слова: *периодические издания, Волынь, история, краеведение, конец XIX – начало XX века.*

Громадсько-політичні видання становили найбільшу групу волинської преси XIX – початку XX століття – 37 назв (52, 1 % від загальної кількості видань) [1]. Серед них були газети різної періодичності, політичного спрямування (монархічні, демократичні, ліберальні), різних форм власності. Вони відіграли визначну роль у політичному, культурному та економічному житті Волинської губернії та є безцінним краєзнавчим джерелом.

Флагманом цієї групи видань була газета «Волынь», яка видавалась у Житомирі протягом 36 років (з 26 січня 1882 р. до 21 листопада 1918 р.). Проте у вітчизняному пресознавстві, книгознавстві та історичній науці є дуже мало публікацій, присвячених історії цієї газети. Цікаві факти про зв'язки відомих українських письменників, зокрема М. Коцюбинського, з редакцією газети наведені в «Історії міст і сіл Української РСР» [2] та статті Н. Сидоренко та Н. Сарапин [3]. У тезах цих же авторів [4] аналізується українська проблематика на шпальтах газети «Волынь». Оглядова інформація про цю газету подається у тезах А. В. Бортнікової [5]. Глибокі розвідки К. К. Васильєва [6, 7] присвячені дослідженню родоvodu сімейства Коровицьких, представники якого тривалий час були редакторами газети. Оригінальний підхід до з'ясування зв'язків волинської преси (у т. ч. газети «Волынь») з загальноімперською періодикою застосував історик В. Мороз [8]. Газета побіжно згадується (фіксується тільки факт видання) у публікаціях низки українських та російських авторів, деяка інформація про неї подається у статтях автора [9, 10]. Цим нечисленним науковим доробком, фактично, обмежується дослідженість питання. Тому мета статті – висвітлити історію газети «Волынь» до 1917 р., з'ясувати її місце у суспільному житті Волинської губернії кінця XIX – початку XX століття та охарактеризувати краєзнавчий потенціал.

Стаття написана на основі архівних джерел, які зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Київ (ЦДІАУ) та Російського державного історичного архіву у м. Санкт-Петербург (РДІА). Документи з фондів Волинського губернського жандармського управління, Канцелярії київського, волинського і подільського генерал-губернатора, Управління Київського учбового округу, Київського цензурного комітету, Київського тимчасового комітету у справах друку ЦДІАУ та Головного управління у справах друку, Київського учбового округу, Головного управління цензури РДІА дали можливість відтворити реальну історію цього видання. Зміст газети та її формальні характеристики (насамперед, видавничі особливості) висвітлені завдяки суцільному перегляду автором *de visu* повних комплектів газети «Волынь» за всі роки її існування, які зберігаються тільки у Російській національній бібліотеці м. Санкт-Петербург (РНБ).

Газета «Волынь» була створена у січні 1882 р. на базі «Житомирского листка»¹ - першої громадсько-політичної газети Волинської губернії. У цьому році програма газети і склад її редакції був аналогічний цьому виданню.

У № 1 за 1883 р. була вміщена редакційна стаття, в якій говорилося, що «...с первого января 1883 года «Волынь» будет издаваться при новом составе редакции, по прежней программе, но с весьма значительным дополнением и расширением всех вопросов. Редакция ставит своею священною задачей – служить русским интересам края. Сообразно с такою задачею, внимание редакции будет обращено на общественную жизнь... Весьма значительное место на страницах газеты будет отведено вопросам народного образования, исследованию и разработке историко-археологических материалов, которыми так богат наш край и на которые до сих пор так мало обращалось внимания любителей и знатоков русской старины» [11].

Програма газети у 80-90-х рр. XIX століття: 1. Керівні статті з міського самоуправління і з питань життя західного краю і Волинської губернії; 2. Телеграми (екстренні новини); 3. Міська хроніка; 4. Хроніка Волині і західного краю, поточні події і статті наукового змісту; 5. Відомості про

¹ Газета «Житомирский листок» (раніше – Житомирский листок объявленный) видавався з січня 1879 р. до січня 1882 р. з метою інформування читачів про місцеві новини та розміщення рекламно-комерційної інформації (детальніше про це видання див. [1, с. 265-266].

найважливіші події у іншій Росії; 6. Політичний огляд зарубіжних держав; 7. Нові відкриття і винаходи; 5. Бібліографічний відділ; 9. Біржові відомості; 10. Оголошення, фельєтони.

У перші роки існування газета дотримувалася цієї програми, проте в ній друкувалися також урядові повідомлення, рішення Сенату та інші офіційні матеріали, які стосувалися не тільки Волинської губернії, але й Російської імперії загалом. Як правило вони подавалися у рубриках «Действия правительства», або «Официальный отдел», хоча часто назви цих рубрик написані не були. Багато уваги приділялося поточним подіям. Всупереч заявленій програмі тут майже не друкувалися статті наукового змісту (за винятком краєзнавчих) та інформація про нові відкриття та винаходи. Тут публікувалися у невеликій кількості цікаві історико-краєзнавчі та етнографічні матеріали. Наприклад, у 1896 р. була вміщена низка статей з народної медицини на Волині, у № 68 за 1898 р. – цікавий матеріал з історії заснування та початкового етапу функціонування Городоцького музею, а в № 126 за 1896 р. – велика стаття «Промышленность и фабрично-заводская жизнь в Волынской губернии».

Нетривалий час (у 1882-1983 рр.) редакторами газети «Волынь» були Зіфферман та С. А. Блонський. У 1884 р. редакторами-видавцями газети стала родина Коровицьких. Вони видавали газету у 1884 – 1895 рр. та 1899 – 1905 рр. Це була дуже поважна родина. Батько – Іларіон Іоанович, був протоієреєм, законовчителем у різних навчальних закладах Житомира; його син – Костянтин Іларіонович – провідний лікар, професор медицини; інший син – Герман Іларіонович – титулярний радник, начальник відділення волинської казенної палати. Всі вони були відомими і поважними людьми на Волині, меценатами і членами багатьох благодійних товариств¹.

Загалом життя газети в цей період розвивалося стабільно, поступово вона стала основним і, фактично, єдиним на той час громадсько-політичним періодичним виданням з великим тиражем і значною кількістю передплатників.

У 1896 р. видавцем газети став А. М. Коген, а редактором Є. А. Фідлер. Під їх керівництвом дух газети дуже комерціалізувався. Значну газетну площу починають займати оголошення і реклама (іноді всю першу і останню сторінку). Програма газети значно розширилась. У ній з'явилися рубрики «Дневник печати» (інформація про нові книги і періодичні видання), «Театр и музыка», а також друкується багато інформації для комерційних та промислових структур. «Кроме хроники городской, общественной, административной, военной, судебной ... литературного и публицистического материала в газете будут печататься коммерческие сведения (цены, курсы валют и т. п.), которые могут интересовать комерсантов» - відзначала нова редакція газети у 1896 р. [12]. У цьому ж році збільшився формат газети та поліпшилось її поліграфічне оформлення. «Газета печатается в специально устроенной для неї паровой типографии и хромо-литографии, коею сделан большой запас новых разнообразных и четких шрифтов, а также виньеток и клише» [12]. Окремим додатком до газети почали видаватись «Телеграммы «Волыни».

Незважаючи на ці заходи газета «Волыни» постійно мала фінансові проблеми. У цей час в її редакції працював Михайло Коцюбинський. Багато цікавої інформації з історії газети можна довідатись з його листів (від 24 листопада 1897 р. до 6 березня 1898 р.) до дружини – Віри Коцюбинської [13], в яких він повідомляв про складне фінансове становище газети («...справа з газетою стоїть, здається, дуже погано. Кругом довги, а в касі нічого нема, ані служащим, ані співробітникам по кілька місяців не плачено...» [13, с. 131]); про її зміст та атмосферу в колективі («Погане це життя такого газетчика, та ще й у такому паршивому органі, як «Волынь» наша. Будь це ще газета з симпатичним напрямком, стій коло нього живі люди, легше було б співробітників. А то маєш таке почуття, наче сидиш в купі гною, а навкруги тебе якісь паразити. Бридко!» [13, с. 150]); інформував про співробітництво з газетою відомих письменників, зокрема Б. Грінченка та Г. Мачтета; весь час висловлював незадоволення поведінкою власника та видавця газети («Мачтет усе підмовляє мене купити «Волынь», з тим, що він буде одним з редакторів і спільників. Хай йому цур тій газеті, то якась безодня, що пожирає тільки гроші. Добре було б, коли б вона перейшла з рук Когенових в руки хоча б Мачтета, може б кращою стала, чистішою» [13, с. 211]. Заради справедливості необхідно відзначити, що письменник був занадто суворий в оцінці газети: читач, який не знав внутрішніх видавничо-редакторських проблем, одержував повноцінну провінційну (єдину в губернії) щоденну громадсько-політичну газету. Одночасно свідчення М. Коцюбинського, якщо відсіяти емоційність, можна вважати безцінним джерелом інформації у дослідженні історії газети кінця XIX століття, зокрема завдяки ним можна пояснити той факт, що з початку серпня 1898 р. до кінця квітня 1899 р. газета не видавалась.

¹ Історії родини Коровицьких присвячені дуже цікаві публікації К. К. Васильєва [6, 7].

На межі століть, коли редактором-видавцем газети став Г. І. Коровицький (з № 1 за 1899 р.), вона почала приділяти велику увагу освітньому, культурному та науковому життю Волині. Зокрема, в ній друкується багато інформації про діяльність новоствореного Товариства дослідників Волині : «Важнейшие задачи Общества исследователей Волины», опублікований розгорнутий звіт О. Фотинського про роботу етнографічної секції Товариства тощо. У цей період з'являється багато проблемних статей, в яких аналізуються важливі суспільно-політичні та економічні питання: «К вопросу о преобразовании сельской полиции», «Кустарная промышленность Волинской губернии, её настоящее и возможное будущее», «Начальное образование в России», «Причины и пути преступности», «Из истории нашей цензуры» та ін. У статтях часто критикується і роз'яснюється злочинна суть діяльності різних організацій, які паразитують на необізнаності і некомпетентності простого народу. Наприклад, у статті «Теория и практика пенсионных касс» (1901, № 20) викривається діяльність пенсійних кас у виноробній промисловості. Автор статті закликає працівників не робити внески до цих кас тому, що через жадливі умови роботи у виноробній промисловості за статистикою ніхто не може пропрацювати 35 років і досягти пенсії. Люди або дочасно помирають, або шукають іншу роботу, а гроші, залишені в касі, збагачують її власників.

Соціальна активність газети, її демократичний характер зростали з кожним роком. Якщо раніше «Волинь» основну увагу приділяла хроніці поточних подій та комерційній інформації, то на межі століть тут домінують аналітичні матеріали соціально-демократичного звучання. У № 1 за 1 січня 1901 р. міститься цікава передова редакторська стаття, в якій у зв'язку з початком нового століття аналізуються події XIX століття. Оцінивши прогресивну роль буржуазії у минулому столітті, автор пророкує майбутнє «четвертому сословию» – всей трудящейся массе, которая своим трудом способствовала развитию буржуазии... XIX век был веком кульминационного развития буржуазии по преимуществу. Но вместе с тем внимательное изучение истории последних двух десятилетий в особенности убеждает, что явившаяся на смену феодализму буржуазия, уже начинает уступать кое-какие и даже весьма важные позиции народившемуся «четвёртому сословию». И не может быть сомнения, что рост, развитие и укрепление истинной демократии, носительницей которой является «четвёртое сословие», пойдёт тем быстрее и успешнее, чем полнее оно приобщится к образованию и просвещению, средства для которой та же буржуазия создала в полном изобилии... Наступивший век разрешит великую задачу истинной демократизации культурных народов» (1901, № 1).

Газета стояла на демократичних позиціях, проте відкрити революційну боротьбу не підтримувала, зокрема різко засудила виступ 9 січня 1905 р. за «дерзкие требования политического свойства».

Не байдужою була газета і до національних проблем народів, що проживали у Волинській губернії. «Не менее настоятельной своей задачей считаем равномерную и справедливую разработку вопросов, выдвигаемых национальным составом населения Волинской губернии. На почве национальных вопросов редакция газеты не отдаёт предпочтения интересам одного какого-либо из составных элементов населения губернии. Для неё равно дороги и заслуживают внимания интересы как коренных русских, так и поляков, малороссов, евреев, немцев, чехов и других народностей, населяющих губернию» - писалось у редакторській статті у № 2 за 1903 р.

У роботі газети брали активну участь такі відомі на Волині громадські та культурно-освітні діячі як О. Безсонов, М. Беньковський, М. Гродецький, М. Корчинський, П. Кошлаков, О. Фотинський, Я. Яроцький та ін. З газетою пов'язані імена таких відомих письменників, як М. Коцюбинський, Г. Мачтет, О. Купрін, І. Франко [2, с. 96; 3, с. 15].

З 1900 р. у газети «Волинь» було три співвласники: Г. І. Коровицький, Є. І. Щербицький, Є. В. Странден. Вартість газети на той час складала 30000 руб. 50 % (15000 руб.) вносив Коровицький, по 25 % (7500 руб.) – Щербицький і Странден. Відповідно до внесених сум розподілявся і прибуток від газети [14, с. 8 – 10].

1902 р. редактор-видавець газети Г. І. Коровицький звернувся до волинського губернатора з проханням розширити програму газети, не обмежуючи її інтересами тільки Південно-Західного краю: «... вести эту газету в пределах её программы невозможно, - пишет він в листі губернатору, - ...оставаясь по прежнему исключительно местным провинциальным листком, она идёт на убыль и, следовательно, неминуемо должна прекратить своё существование, как не представляющая общественного интереса в глазах читателя» [14, с. 2]. Губернатор, загалом, підтримав прохання Коровицького, погодившись, що «программа, по которой ныне издаётся газета «Волинь» действительно очень узка и совершенно не соответствует требованиям читающей провинциальной

публики, привыкшей к Киевским и Варшавским газетам, издаваемым по более обширным программам, но из просимого следовало бы исключить разрешение обсуждать судебные процессы, руководящие статьи по общим вопросам и печатание объявлений на польском языке» [14, с. 3].

«Волянь» початку століття була солідним друкованим органом із широкою і різноманітною програмою, яка складалася з семи основних розділів. Перший розділ «...отражает в пределах возможности полно и правильно общественную жизнь Волянской губернии и всего Юго-западного края». Тут вміщувалися статті і замітки про міське господарство м. Житомира і повітових міст Волині, огляди економічного і торгово-промислового життя губернії та України загалом. У другому розділі подавалася загальноросійська хроніка, тут у стислому вигляді відтворювався зміст усіх столичних і провінційних газет, а також подавалися найновіші вечірні новини з газет, які одержував Житомир пізно ввечері. Третій відділ присвячувався місцевій хроніці (замітки про міське громадське життя, різні події та фактичні матеріали, що характеризують місцеве життя, театральні рецензії). У четвертому відділі вміщувалися матеріали власних кореспондентів зі всіх міст і містечок Волинської губернії та губерній, територіально близьких до неї. Ці кореспонденції подавалися у невеликих за обсягом рубриках: «Ровенская жизнь», «Бердичевская хроника», «Ковельская хроника» і т. п. П'ятий відділ існував у вигляді телеграм Російського телеграфного агентства і власних кореспондентів, у ньому відтворювалися найбільш цікаві і характерні думки органів столичної та провінційної преси. У шостому відділі висвітлювались іноземні новини. Останній, сьомий, відділ подавав новини науки, літератури і мистецтва, юридичну хроніку, сільськогосподарську інформацію та рецензії і покажчики нових книг.

Демократичний характер газети, яка «... своим тенденциозным содержанием систематически подрывает авторитет власти» [15, с. 2] викликав непоодинокі репресивні заходи щодо неї. Місцева влада вважала, що «...вредное направление газеты «Волянь» объясняется подбором сотрудников почти радикального направления, из числа которых известны своей политической неблагонадёжностью Михаил Гродецкий, Лидия Домбровская и Александр Жолткевич» [16, с. 28], тому в кінці 1904 р. змінюється склад редакції. Проте влада констатувала, що «...общий тон и направление газеты не изменились» [16, с. 27].

Після проголошення царського Маніфесту 17 жовтня 1905 р. зміст газети ще більш демократизується, тут іноді навіть друкуються статті, які оминали цензуру. «Общее направление газеты «Волянь» стало совершенно невозможным, - пишет волянский губернатор киевскому, подольскому, волянскому генерал-губернатору 17 листопада 1905 р., - В ней открыто проводятся идеи борьбы с правительством, неподчинение существующему строю, приглашение к выражению протеста разных слоёв населения и различные тенденциозные сообщения, направленные к тому, чтобы возбуждать население против властей и вселять недоверие к правительству» [16, с. 26].

Така діяльність газети викликала шквал нападків на редактора з вимогою звільнити його з державної служби (Г. І. Коровицький працював начальником відділення Волинської казенної палати). Наприкінці 1905 р. навіть з'явилася спеціальна брошура з гучною назвою «Местная печать Волянского края и ее представители в тяжёлые дни беспорядков и смут 1905 года» [17], яка була повністю присвячена нападам на газету «Волянь» і її редактора. Автор брошури, який, до речі, залишився анонімним, звинувачує «Волянь» в організації всіх заворушень у губернії: «Не было бы ненависти, злобы, кровопролития в Житомире среди разноплеменного населения, если бы не было разжигающего ненавистничества в газете «Волянь»... Во имя какой свободы, т. е. своеволия и насилия – разноплеменная молодёжь и полуграмотные чиновники – отщепенцы всего русского, давно хозяйничают в злосчастной редакции «Воляни», они производят поругание над русским словом и делом, а сытый чиновник, редактор, скрепляет всё своей подписью, не считая себя виновным во всех мерзостях местной печати» [17, с. 2 - 3].

У ЦДІАУ зберігається багато листів волинського губернатора до киевського, подільського, волинського генерал-губернатора, а також волинського прокурора, управителя Волинською Казенною палатою (де служив Коровицький) та інших осіб, в яких редактора називають анархістом, революціонером і вимагають звільнити його з державної служби та закрити газету. Ця бурхлива діяльність досягла своєї мети. У червні 1906 р. Г. І. Коровицького звільняють з роботи і висилають з Житомира на службу в Міністерство фінансів. Місцева влада настільки агресивно була налаштована проти Коровицького, що у грудні 1906 р., коли він вже проживав у Санкт-Петербурзі, Житомирський окружний суд засудив його до трьох років ув'язнення, які він провів у санкт-петербурзькій тюрмі, «... за нарушение закона о печати, ... за распространение заведомо ложных сведений о деятельности правительства, возбуждающих в населении враждебное к нему отношение» [19, с. 3].

Після Г. І. Коровицького редактором газети «Волынь»¹ став присяжний повірений Є. І. Щербицький (з № 51 за 1906 р.) [20]. У перші роки редакторства Щербицького місцева влада, вцілому, була задоволена діяльністю газети, відзначивши, що «... газета «Волынь» после перехода этого издания к Присяжному Поверенному Щербицкому несколько изменила своё направление, принял тон более умеренный». Проте дуже швидко ця думка змінилася. Протягом 1906 р. проти газети «Волынь» було порушено 20 кримінальних справ [21, с. 1], але «...несмотря на это в газете «Волынь» ежедневно помещаются статьи и заметки тенденциозного характера, явно направленные к возбуждению против властей местного населения» [21, с. 1]. У зв'язку з тим, що притягнення редактора до кримінальної відповідальності не досягло мети, волинський губернатор просить київського, подільського, волинського генерал-губернатора закрити типографію Є. І. Щербицького, в якій друкувалася «Волынь» на основі п. 3, ст. 16 «Положення про посилену охорону» [21, с. 2]. Постановою генерал-губернатора від 8 грудня 1906 р. типографія Щербицького була закрита на весь час оголошеного у Волинській губернії «Положення про посилену охорону» [21, с. 5].

Через закриття типографії Щербицький мав дуже великі збитки, тому звертався у різні інстанції з проханням дозволити відновити роботу типографії та видання газети. На початку січня 1907 р. він подає прохання волинському губернатору про відкриття його типографії «так как он понёс громадные убытки от неиспользования принятых законов» [22, с. 3], при цьому він повернув свідоцтво на право видання «Волыни». Губернатор дозволив відкрити типографію «...так как цель преследовавшая принятой против газеты «Волынь» меры была достигнута» [22, с. 5], проте дозволу на видання газети не дав.

Під час перерви у виданні газети з січня 1907 р. до листопада 1908 р. видавалося дві демократичні газети «Голос Волини» [23], редактором-видавцем якої був сам Є. І. Щербицький та «Вестник Волини» [24, 25], редактором-видавцем якої був Т. П. Бортніков. Обидві газети мали демократичний характер, продовжували традиції «Волыни» і, фактично, заміняли її².

Відновилося видання газети «Волынь» аж у грудні 1908 р. під прискіпливим наглядом волинського губернатора і волинської жандармерії. Її тон став набагато поміркованішим. Зникли передові статті на злободенні теми, всю першу і значну частину останньої сторінки займала реклама. Але привід для репресивних заходів місцева влада завжди знаходила. Зокрема у 1911 - 1912 рр. газета неодноразово штрафувалась на 200-500 руб., іноді абсолютно безпідставно [27, 28, 29, 30, 31, 32]. У ЦДІАУ зберігається лист-протест нового редактора Тимофія Петровича Бортнікова, в якому він пояснює, що стаття, за яку було призначено штраф в 300 руб. не є оригінальною статтею, це передрук зі столичної газети, який був скорочений і в ньому були зняті самі різкі місця [27, с. 26].

Незважаючи на перешкоди, газета продовжувала не тільки існувати, але й активно розвиватися, шукаючи нові форми і методи для зацікавлення читачів.

1910 р. з'явився великий відділ «Земская жизнь», який включав земську хроніку Волинської губернії та інформував про діяльність земських органів правління в інших губерніях Російської імперії.

У цей же час до газети почали виходити ілюстровані додатки обсягом 2 – 4 с. Тут подавалися фотографії поточних сенсаційних подій, портрети відомих діячів: громадських, земських, артистів, вчених, які були у центрі уваги преси тих часів, фотографії військових дій, карикатури тощо. Ці додатки у деякій мірі виконували функції сучасних телевізійних новин, завдяки ним читачі газети могли не тільки прочитати про ті, чи інші події, але й побачити їх вигляд. Дуже часто вмішувались і рекламні фотографії, наприклад «Летний садик А. А. Раковича с продажею мороженого, шипучих вод, лимонадов», а на фото привабливий вигляд «садика» захолював мешканців Житомира його відвідати. Додатки були спочатку щотижневими, а з № 30 за 1911 р. видавалися два рази на тиждень. На жаль, збереглося дуже мало цих додатків, але вони містять унікальні фотографії місцевих діячів та установ, які надзвичайно цікаві для волинських краєзнавців.

З 1916 р. газета почала видаватись у двох випусках. Ранковий випуск виходив щоденно за попередньо визначеною програмою. Вечірній випуск мав значно менший формат (24 x 32, 19 x 45, 20 x 55 см.) та обсяг (всього 2 с.) і інформував про події дня. Проіснувала газета до 1918 р. (останній № 256 вийшов 21 листопада).

«Волынь» в усі періоди її існування завжди була найбільш популярною, цікавою і конкурентоспроможною суспільно-політичною газетою Волинської губернії. Наведений вище

¹ Декілька номерів (з № 245 за 1905 р. до № 50 за 1906 р.) редагував П. Є Кошляков.

² Більш детально історія цих газет висвітлена у книжці автора [1].

матеріал з її історії переконливо свідчить, що вона була потужною громадською силою і зіграла важливу роль у житті нашого краю. І, разом з тим, вона є безцінним джерелом краєзнавчої інформації, необхідної вченим-краєзнавцям для об'єктивного відтворення історичних та культурних подій, що відбувались у Волинській губернії в кінці XIX – на початку XX століття.

Об'єктивна хроніка поточних подій, розгляд громадсько-політичних проблем на місцевому матеріалі, критика вчинків волинських можновладців, захист прав і свобод населення краю – ось ті чинники, які сприяли популярності цієї газети і обумовили її тривале життя попри фінансові проблеми та жорстокі цензурні та адміністративні переслідування. Вирішальну роль у нелегкій боротьбі газети «Волинь» за утвердження демократичних цінностей відіграла особистість журналіста-демократа, журналіста-борця, образ якого викликає захоплення і повагу. Він є зразком поведінки для працівників сучасних засобів масової інформації, які мають необмежені можливості впливу на свідомість народу і можуть стати надійним помічником в освоєнні цінностей громадянського суспільства.

Джерела та література

1. Міляевич І. В. Періодичні видання Волинської губернії XIX – початку XX століття : історико-бібліографічне дослідження / Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Наук. – дослід. центр періодики. – Л., 2004. – 376 с.
2. Історія міст і сіл Української РСР [Т.] Житомирська область / голова редкол. О. С. Чорнобривцева. – К. : УРЕ, 1973. – 727 с.
3. Сидоренко Н. Становлення і розвиток преси Волинської губернії / Н. Сидоренко, Н. Сарапин // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Л., 2002. – Вип. 10.- С. 11-16.
4. Сарапин Н. Українська тематика в житомирській газеті «Волинь» / Н. Сидоренко, Н. Шудря // Українська періодика : історія і сучасність : доп. та повідомл. Восьмої Всеукр. наук. – теорет. конф. – Л., 2003. – С. 213-219.
5. Бортнікова А. В. «Волинь» - історичне джерело // Минуле і сучасне Волині : проблеми джерелознавства : тези повідомлень сьомої Волин. іст. – краєзн. конф., 15-16 верес. 1994 р. – Луцьк, 1994. – С. 139-141.
6. Васильєв К. К. К. И. Коровицкий и общество врачей Волынской губернии // Житомирщина крізь призму століть : наук. зб. – Житомир : Журфонд, 1997. – С. 191 – 192.
7. Васильєв К. К. Коровицкие : страницы житомирской жизни // Звягель древній і вічно молодий : тези Всеукр. наук.- краєзн. конф. – Новоград-Волинській, 1995. – С. 142-144.
8. Мороз В. Преса Волинської губернії та загальноімперська періодика кінця XIX – початку XX століття // Записки Наукового товариства ім. О. Оглобліна. – Острог, 2007. – Вип. IV. – С. 120-130.
9. Міляевич І. В. Демократичний загін громадсько-політичної преси Житомира на початку XX століття // Житомиру – 1120 : наук. зб. «Велика Волинь» : пр. Житомир. наук.-краєзн. т-ва дослідників Волині. – Житомир, 2004. – Т. 31. – С. 79-87.
10. Міляевич І. В. Волинська провінційна преса початку XX століття : утвердження демократичних цінностей // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Л., 2006. – Вип. 14. – С. 29 - 42.
11. [От редакции] // Волинь. – 1883. - № 1. – С. 1-2.
12. [От редакции] // Волинь. – 1896. - № 173. – С. 1.
13. Коцюбинський М. М. Листи до Віри Коцюбинської // Твори : у 7 т. – К. : Наук. думка, 1975. – Т. 5. – С. 131 – 216.
14. Центральний державний історичний архів України (ЦДАУ) – Ф. 442, оп. 852, спр. 358. – С. 1-3: Клопотання редактора газети «Волинь» Г. І. Коровицького про дозвіл розширити програму газети і підвищити її ціну (жовтень 1902 р. – березень 1903 р.); С. 8-10 : Текст договору Г. І. Коровицького, Є. І. Щербицького і Є. Б. Страндена про власність газети «Волинь»; С. 12 : розпорядження від 6 грудня 1903 р. про призупинення видання газети «Волинь» на основі ст. 154 статуту про цензуру.
15. ЦДАУ – Ф. 816, оп. 1, спр. 23. – С. 2, 4: Листування з департаментом поліції про тенденційне спрямування газети «Волинь» і закриття її на три місяці (1904).
16. ЦДАУ – Ф. 442, оп. 855, спр. 161. – С. 1-53: Про притягнення до відповідальності редактора газети «Волинь» Коровицького за публікацію статей без дозволу цензури (1905-1906).
17. Местная печать Волынского края и ея представители в тяжёлые дни беспорядков и смут 1905 г. – К., [б.г.]. – 16 с.

18. ЦДАУ – Ф. 442, оп. 855, спр. 278. – С. 1-8: Скарга редактора газети «Волинь» Коровицького на поліцейстера Яновицького, який загрожував йому розправою за публікації про нього (1905).
19. ЦДАУ. – Ф. 318, оп. 1, спр. 2006. – С. 1-5: Про звинувачення редактора газети «Волинь» Г. Коровицького за публікацію статті «Дневник обывателя».
20. ЦДАУ – Ф. 442, оп. 855, спр. 327. – С. 1-3: Повідомлення Волинського губернатора від 2 вересня 1905 р. про затвердження редактором газети «Волинь» присяжного повіреного Щербицького.
21. ЦДАУ – Ф. 442, оп. 856, спр. 766. – С. 1-9: Про закриття газети «Волинь» за підбурення населення проти влади і закриття друкарні Є. І. Щербицького (1906-1907).
22. ЦДАУ – Ф. 442, оп. 857, спр. 242. – С. 1-61: Про закриття в Житомирі друкарні Щербицького за видання ним газети «Голос Волини».
23. Російський державний історичний архів (РДІА) – Ф. 776, оп. 16, ч. 1, спр. 1126. – С. 2: Свідectво на право видання газети «Голос Волини».
24. РДІА – Ф. 776, оп. 16, ч. 1, спр. 1120. – С. 2: Свідectво на право видання газети «Вестник Волини»; С. 5-6: Про оштрафування редактора газети «Вестник Волини» за публікацію недозволених матеріалів.
25. ЦДАУ – Ф. 442, оп. 857, спр. 322. – С. 1: Дозвіл на видання газети «Вестник Волини» (1907).
26. ЦДАУ – Ф. 442, оп. 857, спр. 239. – С. 1-2: Донесення Волинського губернатора від 9 липня 1907 р. про знаходження в квартирі Щербицького в Житомирі нелегальної літератури.
27. ЦДАУ – Ф. 442, оп. 862, спр. 10. – С. 14-26: Про оштрафування газети «Волинь» за статтю «Пора сплотиться» (1911 - № 357); С. 32-36: Про накладання штрафу в 300 руб. на редактора газети «Волинь».
28. РДІА – Ф. 776, оп. 17 (1913), спр. 55. – С. 1-3: Про видання газети «Волинь».
29. ЦДАУ – Ф. 442, оп. 856, спр. 807. – С. 1: Про закриття газети «Волинь».
30. ЦДАУ – Ф. 442, оп. 857, спр. 79. – С. 1-18: Про закриття в Житомирі друкарні М. Катерберга за зв'язки з революційним складом газети «Волинь».
31. ЦДАУ – Ф. 442, оп. 862, спр. 273. – С. 1 – 4: Донесення Волинського губернатора жандармському правлінню від 28 листопада 1912 р. про необхідність видання у Волинській губернії замість газети «Волинь» газети, яка б захищала інтереси уряду.
32. ЦДА – Ф. 1599, оп. 1, спр. 126. – С. 1 – 52: про звинувачення колишнього редактора газети «Волинь» Т. П. Бортнікова у зберіганні нелегальної літератури (30 жовтня 1914 р. – 11 квітня 1915 р.)

УДК 94(447.34)»1917»

О.С. Рибко

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 Р.)

В статті, на основі аналізу джерел та літератури, робиться спроба з'ясувати особливості політичної культури жителів Волинських міст в умовах революційних перетворень першої половини 1917 року.

Ключові слова: Волинська губернія, громадські організації, національна меншина, політична культура.

В статье, на основе анализа источников и литературы, делается попытка выяснить особенности политической культуры жителей Волинских городов в условиях революционных преобразований первой половины 1917 года.

Ключевые слова: Волинская губерния, общественные организации, национальное меньшинство, политическая культура.

In the present article, on the grounds of analysis of the sources and publications, an attempt to clarify the features of the political culture of the inhabitants of cities in Volyn province under the conditions of revolutionary transformations in the first half of the year 1917.

Keywords: Volyn province, public organizations, national minority, political culture.

XX століття, в історії українського суспільства, є періодом багатим на приклади докорінного, не рідко революційного, зламу підвалин його (суспільства) існування. Національно державницький,